

IV. VOCILE GHETOULUI AMERICAN. EVOLUȚIA PROZEI EVREIEȘTI DIN S.U.A. ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI XX. PRIVIRE GENERALĂ

„Rabbi Hanoch zicea: «Adevăratul exil al lui Israel în Egipt a fost acela că evreii au învățat să-l suporte.»”
(Martin Buber, *Povestiri hasidice*)

„În Statele Unite, identitatea evreiască este în mod clar americană. Majoritatea evreilor își rearanjează obiceiurile străvechi astfel încât să se potrivească tradițiilor și valorilor din America. Evreii americani nu numai că au depășit o barieră culturală pentru a deveni parte a curentului majoritar, dar ei aproape că nu au fost conștienți de existența unei astfel de bariere”, afirma Donna Robinson Divine¹ în cadrul unui simpozion organizat de *Ethics and Public Policy Center* în 1993 care avea ca temă evreii americani și rolul religiei în viața publică.

Într-adevăr, ceea ce va defini în primul rând imigrația evreiască în S.U.A. – lucru valabil în principal pentru începutul de secol XX – va fi mai ales încercarea de adaptare la cultura americană printr-un proces de modernizare și asimilare considerat – cel puțin la începuturi – „purificator”. Să nu uităm faptul că situația grupului minoritar evreiesc în cadrul societății americane este una aparte: avem de-a face cu imigranți legați între ei adesea doar pe baze religioase – un element primordial, dar nu întotdeauna și suficient, indivizi proveniți din toate părțile lumii care aduc cu ei nu numai o zestre rasială și religioasă care va constitui acea bază minimală despre care vorbeam mai înainte, cea care îi etichetează propriu-zis ca „evrei”, ci și foarte multe tradiții și obiceiuri ale popoarelor în mijlocul cărora au trăit înainte de emigrare. Astfel, evreii din Statele Unite formează nu un singur grup compozit, ci mai degrabă o aglomerare alcătuită din mai multe grupuri, care îi dau un caracter în același timp individualist și general.²

În afară de acest lucru, mai există în Statele Unite și acea problemă care se ivește nu atât între grupurile etnice cât între grupurile religioase (se configurează astfel o dublă distanțare între Evreu și Ceilalți) între care – indiferent de eforturile de apropiere care s-ar face – vor exista întotdeauna anumite bariere de izolare și neîncredere reciprocă: „din păcate, ignoranța americanilor în ceea ce privește confesiunile religioase ale vecinilor lor este nelimitată – și potențial periculoasă.”³

Atât în ceea ce privește realitatea socială americană, cât și ficțiunea literară devine din ce în ce mai clară imposibilitatea vizualizării acestora ca un tot omogen rezultat din interacțiunea fragmentelor atât de diverse care o compun – o încercare care începe cu „Scrisorile unui fermier american” ale lui Crevècoeur care, introducând acel concept de „melting pot”, se străduia să pună bazele teoretice ale acestei probleme –, ca o cultură „globală”, adepții acestei idei bazându-se de la începuturi pe ideea că această omogenizare (care, evident, nu a existat ca „produs finit” decât într-un mod teoretic, practic nerealizându-se decât fie parțial, fie doar pe perioade scurte de timp) este un rezultat al fuziunii unei „multitudini de culturi”. Acesta e exact lucrul pe care vor încerca să-l pună în practică scriitorii evrei americani ai anilor '20 și '30 (o aproximare temporală destul de vagă, perioada de timp acoperită de acest gen de scriitori întinzându-se de fapt cam din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și până pe la mijlocul anilor '40, – anii '20 și '30 nereprezentând decât „punctele de intensitate maximă” ale modului în care aceștia vizualizează problema).

Se poate ca evreii să fi găsit un adăpost confortabil în sânul societății americane dar acest lucru nu înseamnă neapărat că acomodarea a dus obligatoriu la ceva bun: e posibil ca valorile americane mai mult să fi slăbit decât să fi întărit identitatea evreiască tradițională.

După cum s-a putut observa și din capitolele anterioare, paralelismul societate – literatură (atât în cazul autorilor englezi cât și în cazul celor americani neevrei care utilizează figura Evreului drept personaj literar în cadrul propriilor opere) nu funcționează aproape niciodată – poate doar în cazul naturalismului american al lui Frank Norris dar și acolo doar forțând teoria zolistă să se aplice realității sociale și nu reflectând în mod real viața de zi cu zi. Imaginea Evreului, așa cum este ea văzută de toți

acești autori, nu e decât un construct mental (fapt deloc singular, dacă ne gândim, ca să dăm numai un exemplu, la un alt tipar – cel al Indianului, atât din filmele western, cât și din romanele de gen). Evident, nu putem pretinde literaturii – indiferent de gen sau curent literar – să reflecte societatea „așa cum este ea” – întotdeauna va trebui să ne raportăm la ea, cu excepția câtorva genuri de graniță (de exemplu, reportajul) ca la un mod subiectiv de a vedea problema.

Din această cauză prozatorii evrei americani din anii '20, astăzi aproape uitați, precum Anzia Yeziarska, Abraham Cahan, Mary Antin sau cei din anii '30, ceva mai cunoscuți, cum ar fi Michael Gold, sau mai puțin cunoscuți, precum Ben Hecht, Daniel Fuchs, Henry Roth devin un material de studiu interesant: nu atât valoarea literară a operelor lor este cea care iese în prim plan, ci tocmai această încercare de apropiere între literatură și societate. Bunăvoința plină de stângăcie cu care acești autori ai începutului de secol XX vor încerca să promoveze tendințele asimilaționiste care intrau în conflict cu tradiția evreiască „adusă de acasă” sau socialismul internaționalist și demolator al scriitorilor anilor '30 ne permit să întrevădem care era adevărata situație a acestui grup minoritar pe pământ american.

La nivel social problema va fi la fel de complicată ca și cea din domeniul literaturii (ca să amintim aici doar disocierea care se petrece între scriitorii de limbă idiș, care continuă să meargă pe linia tradițională, mai mult sau mai puțin modificată după propriile idei și concepte artistice, și scriitorii evrei de limbă engleză care, încet- încet, se vor desprinde de ghetou și vor deveni cu adevărat americani) – discrepanțele care vor apărea între generațiile de imigranți evrei fiind enorme.

Istoria evreilor din coloniile americane și, ulterior, din Statele Unite constă în trei valuri de imigrație deosebite. În secolul al XVII-lea primii sefarzi, veniți din Brazilia, debarcă în Noul Amsterdam (care, după cum am mai amintit anterior, va deveni în curând New York). Lor li se alătură, curând, evrei plecați din Amsterdam și din Caraibe, iar mai târziu săteni din Europa Centrală și Orientală. Foarte puțini la număr, ei se bucură de libertate economică și drepturi civile fundamentale, fără să poată însă participa la viața politică. Al doilea val de imigrație, care începe din secolul al XVIII-lea⁴, este reprezentat mai ales de imigranți de origine germană. Aceștia sunt cei care dau tonul iudaismului american, până la sosirea masivă a evreilor din Europa Orientală, începând cu 1880. În această perioadă populația evreiască numără aproximativ 250.000 de persoane, marea majoritate provenind din Germania și din posesiunile austriece. Ulterior, acești evrei devin repede, găsind un teren prielnic așteptărilor lor, americani de confesiune mozaică. Dar, spre deosebire de primul val de imigranți, care trecuse oarecum neobservat, cel dintre 1880–1925 este unul masiv (2.650.000 de evrei din Europa de Est se instalează în Statele Unite). Integrarea acestora – fenomen pe care îl vom discuta și noi pe parcursul acestui capitol – este mai dificilă deoarece acum sosesc în America comunități întregi care creează importante concentrări în marile centre comerciale, industriale și culturale din nord – est, formând cartierele evreiești.

După primul război mondial, când Statele Unite numără peste patru milioane de evrei, imigrația va cunoaște o nouă fază, avântul ei fiind practic blocat de legile de restricție din 1921 și 1924. Antisemitismul – care începuse să înflorească încă din anii '20, în paralel cu tendințele asimilaționiste ale imigranților – se va exacerba în decursul deceniilor următoare, astfel încât se va ajunge la situația paradoxală ca evreii să fie considerați răspunzători pentru crahul bursei din 1929, iar în timpul celui de-al doilea război mondial să fie învinuiți că îndeamnă Statele Unite să intre în conflict. Sfârșitul primului război mondial a inaugurat o perioadă de ostilitate și discriminare a evreilor care s-a intensificat către mijlocul anilor '40.

După război, comunitățile evreiești americane depun mari eforturi pentru a determina o atenuare a rigorii politicilor de imigrare și pentru a obține primirea în țară a sute de mii de supraviețuitori ai Holocaustului. De asemenea, în această perioadă postbelică, iudaismul american militează intens pentru întemeierea statului Israel (eveniment care va avea loc în anul 1948).

Evreii americani vor fi astfel nevoiți să-și genereze propriile lor mijloace de analiză pentru a înțelege noua lume în care trăiesc și care este rolul lor în ea. Ei vor încerca atât să-și definească propriile tradiții într-un mod cât mai clar, cât și să cerceteze atent modurile în care ei sunt priviți și definiți de ceilalți. Pe măsură ce generațiile de imigranți evrei se vor apropia din ce în ce mai mult de zilele noastre, crescând în America și definitivându-și educația în școlile americane, majoritatea evreilor, deși inițial fiind străini de acele „valori americane”, se va îndrepta lent către o alterare a propriei evreități, din cauza acestei detașări

care, pe măsura trecerii timpului, devine din ce în ce mai acută, de istoria evreiască, de tradițiile evreiești și, în cele din urmă, de propria lor distinctivitate a unei comunități aparte.

După cum aminteam mai înainte, animozitățile nu se vor stabili numai la nivelul relației din Evreu și Celălalt, ci și între membrii aceleiași comunități etnice și religioase. Unul dintre motivele acestei „separări” este de natură lingvistică, observându-se din acest punct de vedere formarea a două „tabere”: pe de o parte evreii de proveniență germană, franceză, grecească, siriană care adesea se exprimau mai degrabă în limbile țărilor din care proveneau și, pe de altă parte, evreii proveniți din Rusia și Polonia, care vorbeau mai ales idiș (mulți dintre ei nu cunoșteau deloc sau aproape deloc limbile țărilor din care proveneau). Astfel, nu intervenea numai problema asimilării în spațiul mai larg al Statelor Unite, ci și problema acomodării la spațiul ghetoului.

Un alt factor de conflict a fost faptul că vechea comunitate evreiască, formată în principal din imigranți provenind din Peninsula Iberică și din Europa Centrală, se temea de apariția din ce în ce mai masivă, care are loc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, a acestor evrei ortodocși înveșmântați ciudat. Evreii americani se întrebau dacă nu cumva o dată cu sosirea coreligionarilor lor din Rusia, Polonia și România antisemitismul latent din Statele Unite va fi forțat să izbucnească.

Un scriitor contemporan precum Philip Roth figură controversată printre prozatorii evrei americani din cauza modului adesea radical de a trata probleme delicate, ajungând la un moment dat să fie acuzat atât de „ură de sine evreiască”, cât și de antisemitism – va diseca, în una dintre povestirile sale cele mai cunoscute, „Eli, fanaticul” – fără nici un fel de sentimentalism sau falsă pudoare – acest conflict care mocnește adesea între membrii aceleiași rase și religii. Pentru Roth, frica de a-ți recunoaște propria identitate etnică se transformă de-a dreptul într-o boală spirituală. Dacă la scriitorii de început de secol XX aveam acea dorință de asimilare, de integrare cu orice preț în societatea americană, fenomen pe care îl vom analiza mai pe larg în paginile ce urmează – venind și dintr-un idealism, dintr-o sinceritate a credinței în Visul American într-un sens pozitiv (strădanie care, evident, nu ducea întotdeauna neapărat la un rezultat benefic), Roth – care, paradoxal, înclină mai mult spre eticheta de „american” decât spre cea de „evreu”, nefiind nici pe departe un promotor al tradiționalismului, va privi lucrurile dintr-un cu totul alt punct de vedere: acea dorință genuină de asimilare de la început se va transforma în sufletul personajelor din „Eli, fanaticul” într-o lipsă de înțelegere pentru coreligionarii care vin dintr-o lume „înapoiată”, care „le strică imaginea”, într-o furie împotriva acestor intruși care îi pun într-o situație jenantă față de vecinii neevrei, amintindu-le de propriile lor rădăcini. Această zugrăvire a conflictului dintre evreii asimilați, americanizați, beneficiari ai toleranței Celorlalt și evreii ortodocși, de modă veche, al căror reprezentant e Tzoref, omul în haine negre, amintind mai mult de „exotica” Polonie a lui Isaac Bashevis Singer, care se plimbă liniștit pe străzile cartierului de lux unde evreii trăiesc pașnic împreună cu neevreii, cei care îl vor ataca cu ferocitate pe evreul ortodox și școala sa talmudică pentru victimele nazismului nu vor fi neevreii ci chiar acești semeni ai lor care nu doresc să se facă cumva vreo legătură între ei și Ceilalți Evrei, veniți din Europa Orientală.

Atunci când Eli, personajul central al acestei povestiri, va deveni *El însuși*, regăsindu-și adevărata identitate etnică (îmbrăcând în mod simbolic hainele lui Tzoref) comunitatea nu-l va putea înțelege, oamenii din jurul lui vor considera că a avut o cădere nervoasă, va fi înșfăcat și dus la balamuc (evident, comunitatea îi va spune că acționează spre binele său): „Telefonul sună. Cine e – Harriet Knudson? Eli, e un evreu la tine la ușă. *Eu sunt*. Prostii, Eli, l-am văzut cu ochii mei. Eu sunt, te-am văzut și eu, vopseai bolovanii în roz. Eli, ai din nou o cădere nervoasă. Jimmy, Eli are din nou o cădere nervoasă. Eli, aici e Jimmy, am auzit că ai o cădere nervoasă, pot să te ajut cu ceva, băiete? Eli, aici e Ted, ai nevoie de ajutor. Eli, Harry, ai nevoie de ajutor, ai nevoie de ajutor. Telefonul zbârnâi pentru ultima oară și apoi se stinse.

„Dumnezeu îi ajută pe cei ce se ajută singuri”, grăi Eli și ieși din nou pe ușă. De data aceasta merse până în centrul pajiștii și în prezența copacilor, a ierbii, a păsărilor și a soarelui dezlăuind faptul că era el, Eli, îmbrăcat în costum.”⁵

Cât de radical diferită e această atmosferă față de ceea ce vom întâlni la Abraham Cahan, de exemplu, care, după ce zugrăvește starea de spirit care domnea în cartierul evreiesc al Kiev-ului după unul din pogromurile din 1881 își continuă relatarea punând în gura unor personaje ficționale următoarele cuvinte: „Fraților”, spuse purtătorul de cuvânt al delegației, luptându-se cu suspinele, “suntem un comitet al

studentilor evrei din Universitate, veniti sa ne strângem mâinile cu voi și să ne amestecăm lacrimile noastre cu ale voastre. Suntem aici ca să vă spunem că suntem frații voștri; evrei ca și voi, ca și părinții noștri! Ne-am luptat să ne însușim limba și modul de a fi al concetățenilor noștri creștini; ne-am ridicat până la dragostea fierbinte față de literatura lor, față de cultura și progresul lor. Am încercat să ne autoconvingem că suntem și noi fiii Mamei Rusia. Vai! Cum ne-am mai înșelat! Evenimentele cumplite care au adus după ele postul și lacrimile acestea ne-au trezit din visul nostru. Vocea sângelui surorilor și fraților noștri chinuți strigă în noi că suntem doar străini în această țară pe care ne învățaserăm s-o numim casa noastră; că suntem doar copii vitregi aici, lucruri fără valoare care pot fi călcate în picioare și dezonorate. Nu există speranță pentru neamul lui Israel în Rusia. Salvarea pentru acest popor asuprit se află în altă parte – într-o țară de peste mări, care nu cunoaște nici o distincție de rasă sau religie, care este ca o mamă atât pentru evreu, cât și pentru neevreu. În această mare republică se găsește salvarea de la brutalitățile și mârșăviile la care suntem supuși în țara noastră natală. În America vom găsi odihnă; drapelul american va flutura deasupra adevăratului cămin al poporului nostru. Spre America, fraților! Spre America!”⁶

Astfel evreii sfârșitului de secol al XIX-lea părăsesc lumea shtetl-ului cu ochii îndreptați spre America, acea „țară a tuturor posibilităților” unde îi așteaptă un nou început. Frica de persecuții și toate aceste „visuri extravagante”, cum le numește Ronald Takaki⁷, le vor da acestor imigranți curajul de a se dezrădăcina și de a-și părăsi locurile natale o dată pentru totdeauna. Tot Takaki va relata într-un mod deosebit de plastic și procesul prin care se intensifică această „febră a plecării”: pe ulițele shtetl-ului evreicele vindeau paturi, scaune, mese de bucătărie, tot felul de alte obiecte pentru a putea strânge banii cu care să-și plătească biletul spre America. Dar dacă acest shtetl va putea să fie părăsit relativ ușor din punct de vedere fizic, din punct de vedere spiritual acest lucru se va dovedi ceva mai greu. New York-ul va deveni pentru evreii imigrați un fel de shtetl mai mare și mai sigur, Lower East Side fiind locul preferat pentru întemeierea noilor cămine cel puțin la început: în 1905 Lower East Side număra nu mai puțin de jumătate de milion de evrei. Aici, deși viața părea similară celei din satele din Rusia pe care imigranții le părăsiseră, „toată lumea era în permanență grăbită și banii erau cel mai important lucru din viață”.⁸ O dată stabiliți în Lower East Side, evreii încep să formeze organizații și să creeze mici comunități alcătuite din oameni proveniți din același oraș sau district din Rusia. Vânzătorul ambulant devine acum un simbol al succesului imigrantului evreu.

Pe măsură ce evreii începeau să se mute din Lower East Side spre alte cartiere, începe să crească și animozitatea împotriva lor. La începutul secolului XX va începe migrația evreiască spre Harlem unde vor forma o secțiune cunoscută sub numele de Mica Rusie. În anii '20 zonele preferate vor fi Bronx și Brooklyn. Foarte interesant e faptul că motivul acestui nou „exod” era dorința de a locui în cartiere „americane”, dorință care se baza pe aspirația de a nu mai fi considerați străini în America.

Într-un studiu efectuat la sfârșitul anilor '50 se observa că dintr-un procent de 68 % dintre locuitorii orașului New York care au declarat că practică o religie anume, doar 12,15 % erau protestanți, în timp ce atât comunitatea catolică cât și cea evreiască au declarat fiecare ca având un număr de peste două milioane de aderenți, prima cu un procent de 27,1 % din totalul populației, iar cea de-a doua cu 26,5 %.⁹

La începutul secolului Lower East Side era cea mai dens populată secțiune a orașului, dar sărăcia din shtetl va fi transferată și aici – un factor care va fi discutat pe larg atât în scrierile lui Cahan, cât și la Anzia Yeziarska și Mary Antin. Venind în America în grupuri masive și practic neorganizate, în general fără nici un fel de mijloace financiare, necunoscând limba și obiceiurile țării, nefiind familiarizați cu condițiile de muncă și forțați fiind de împrejurări să accepte orice salariu le-ar fi fost oferit, acești imigranți au format, neîndoielnic, o amenințare serioasă la adresa muncitorului american de rând. În foarte multe cazuri, evreii imigrați din Rusia au înlocuit niște muncitori plătiți mizer numai din cauză că reprezentau o mână de lucru și mai ieftină, în timp ce dorința lor – provenită din sărăcie și disperare – de a munci șaisprezece sau chiar optsprezece ore pe zi a dus și mai puternic la înveninarea muncitorului american. Mai existau și alte motive pentru care imigrantul evreu se afla pe treapta cea mai de jos din punct de vedere al ocupării unor locuri de muncă, fiind împovărat de cele mai groaznice condiții economice – faptul că în general aceștia proveneau din țări ca Rusia, Polonia, România – nedezvoltate din punct de vedere industrial. Astfel imigrantul, nefiind calificat pentru anumite munci, era practic obligat

să-și găsească ocupații similare celor din patria de origine. Acestea erau în general cele din industria confecțiilor, care – în acel moment – se afla, din punctul de vedere al dezvoltării, cam la același nivel atât în Rusia cât și în America.

Discutând, într-un articol din 1896, situația evreilor din New York, Jacob Riis observa că „în ceea ce privește sărăcia, aceștia au o energie nelimitată cu ajutorul căreia sunt capabili să o învingă. Mahalalele lor sunt dezgustătoare, dar, spre deosebire de cele ale unei rase mai puțin pline de energie, locuitorii lor nu sunt lipsiți de orice speranță în afară de cazul în care vor fi izolați așa cum s-a întâmplat cu ei în Lumea Veche. Ei nu «putrezesc» în mahalalele lor, ci se ridică, trăgându-le și pe acestea după ei. Nimic nu stagnează acolo unde se află evreii.”¹⁰

Această preferință a imigranților evrei pentru Lower East Side pentru o perioadă destul de întinsă de timp nu a ținut neapărat numai de sărăcie și ignoranță, ci și de faptul că aceștia erau în marea lor majoritate evrei ortodocși. În acest cartier prescripțiile religioase puteau fi urmate cu mult mai mare ușurință. Aici putea fi găsită hrană kosher și nenumărate locuri de rugăciune. Aceștia, spre deosebire de membrii generațiilor mai tinere, care erau născuți pe pământ american, mai mult se temeau de ideea asimilării, fiind incapabili să renunțe la modul de trai pe care îl cunoscuseră o viață întreagă.

Oricum, asimilarea și integrarea evreilor în viața socială și culturală americană se va produce, chiar dacă la început acest proces va fi ceva mai poticnit. Scriitorii evrei ai începutului de secol XX vor încerca prin toate mijloacele să scoată în evidență aceste strădanii, rareori remarcând și efectele negative care pot rezulta din această transformare. Ceea ce primează în caracteristicile acestei prime etape a literaturii evreiești scrise în limba engleză este faptul că nu avem nici pe departe de-a face cu o literatură a protestului, acești scriitori nu încearcă să se impună ca spirite individuale ci, mai degrabă, se străduiesc să-și arate marea dorință de a fi asimilați, de a deveni americani cu orice preț.

Abraham Cahan, Mary Antin, Anzia Yezierska sărbătoresc prin scrierile lor integrarea în noua societate și, chiar dacă evocă experiența imigranților și problemele aculturației, nu fac acest lucru pentru a critica societatea americană care nu depusese eforturi prea mari pentru a-i ajuta, ci parcă pentru a se scuza că sunt altfel decât ceilalți. Dar, ca și în viața socială, cu cât aceștia încearcă mai mult să fie integrați și să participe la viața americană, cu atât reputația lor va avea de suferit.

În anii '20, când restricțiile în ceea ce privește imigrarea erau din ce în ce mai mari, se conturează o nouă viziune în relație cu această categorie: este vorba despre conceptul de „pluralism cultural”, idee susținută în special de sociologi și politologi de origine evreiască, care considerau ca foarte importantă acceptarea culturală a diverselor minorități în spațiul mai larg al culturii americane. Ei argumentau acest lucru prin faptul că diferențele etnice, tradiția unei minorități ar putea reprezenta un factor de înnoire și de întărire a culturii americane. „Balanța între varietatea etnică și omogenitatea națională a fost întotdeauna delicată în Statele Unite, funcționând la marginea problemei de-a dreptul irezolvabile a relației dintre negri și albi.”¹¹ Ca atare, problema nu se pune în termenii descrierii diversității etnice pe de o parte și a culturii naționale pe de altă parte. De asemenea, nu putem considera nici cultura națională ca o entitate formată din suma tradițiilor etnice care sunt o parte integrantă a ei. Putem vorbi mai degrabă despre o „literatură regională”¹² care reprezintă o parte doar din literatura americană. Și, ca în cazul oricărei alte literaturi, și această „literatură regională” subzistă în funcție de valoarea sau nonvaloarea artistică a reprezentanților ei.

Majoritatea scrierilor din această primă perioadă se dovedesc a nu avea prea mare valoare literară, în schimb posedă o valoare de studiu social al epocii foarte interesant. Scriitorii precum Abraham Cahan, Mary Antin, Anzia Yezierska nu subzistă în istoria literaturii americane neapărat prin calitatea scrierilor lor, ci mai degrabă prin faptul că instituie niște modele.

Formele literare cele mai des utilizate sunt cele ale romanului realist și ale memoriilor literaturizate, deci nu putem afirma că există o ieșire din linie la acest nivel.

Literatura evreiască americană din această perioadă nu inovează conștient: de exemplu, Abraham Cahan se autointitulează discipol al lui William Dean Howells, mergând în direcția impusă de acesta în cadrul romanului realist american. Howells însuși va fi cel care îl va lansa pe Cahan și îl va sprijini în cariera lui literară (așa cum a făcut cu mulți alți discipoli ai săi: Stephen Crane, Hamlin Garland, Frank Norris), fiind și el la rândul lui profund interesat de acest mediu imund al Lower East Side-ului și de

locuitorii lui, având speranța că va auzi vreodată o voce care să se ridice deasupra tuturor: „Este foarte posibil să existe în acest moment un evreu de proveniență rusească sau poloneză crescut în Lower East Side” – afirma William Dean Howells – „care va evada din idișul său matern... Ei au darul prețios al umorului, pătrunderea celor care se observă pe ei înșiși din interior așa cum ceilalți îi observă din exterior; ei au mai mult decât orice binecuvântarea realității, a adevărului lucrului care există. Râsul lor este bătut de milă și ceva ca un simț revoltat de finețe și gingașie atenuază vulgaritatea unor trăsături rasiale ceva mai puternice ale caracterului câștigându-ne astfel admirația și respectul nostru pentru tot ceea ce fac.”¹³

Despre romanul din 1896 al lui Abraham Cahan, *Yekl: o poveste din ghetoul New Yorkului*, W.D. Howells va scrie de asemenea un articol extrem de elogios, făcând o comparație cu nuvela lui Stephen Crane, *Maggie – fata străzii*.

Cahan va aduce într-adevăr ceva nou prin personajele alese și prin locul în care se petrece acțiunea: ghetoul din New York. Romanul său nu este nicidecum primul roman scris de un imigrant, dar, foarte important, este prima carte de succes. Introducerea cititorului în lumea ghetoului va fi abruptă, Cahan evocând încă din primele rânduri acele „atelieri”¹⁴ sordide în care se desfășura practic întreaga viață a imigrantului care se străduia să-și realizeze „Visul American” după propriile sale puteri. Acesta nu este numai locul în care oamenii muncesc, ci și cel în care se întâlnesc, discută, se adaptează la noul stil de viață, cel american. Yekl, transformat în Jake după ce a părăsit Rusia pentru America, va fi modelul preferat de Cahan pentru a demonstra acest proces al adaptării, al „transformării într-un american” a imigrantului evreu – un eveniment care are avantajele dar și dezavantajele lui. Spre deosebire de autorii evrei contemporani lui – Yeziarska și Antin – care utilizează și alt gen literar, cel autobiografic romanțat, Cahan va fi, atât în *Yekl: o poveste din ghetoul New Yorkului* dar mai ales în *Ascensiunea lui David Levinsky*, un prezentator mult mai obiectiv al vieții de zi cu zi. Păstrând și anumite influențe vizibile din literatura rusă, în special de la Tolstoi, precum și din realismul american al lui Howells, Abraham Cahan se va strădui să nu înfrumusețeze realitatea, să prezinte faptele cât mai obiectiv și mai veridic cu putință, ajungând astfel să ne ofere o imagine care, chiar dacă nu va fi capabilă să reflecte realitatea în totalitate, va putea cel puțin să zugrăvească procesul de transformare la care a fost supus imigrantul evreu de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Într-un mod diferit de Mary Antin și Anzia Yeziarska, Cahan va privi cu un ochi critic această translație, văzând nu numai efectele benefice ale americanizării, ci și pe cele negative.

Spre deosebire de David Levinsky, Yekl-Jake este încă un om al ghetoului, fiind un „adaptat” doar pentru cei care încă nu s-au obișnuit cu această nouă lume: el trăiește încă în acest univers evreiesc derutat și neadaptat, vorbind o engleză stâlcită, presărată din belșug cu cuvinte idiș, fără să iasă practic în lumea „din afară”. Dar, pentru ceilalți imigranți el este acum „Jake” și nu „Yekl”: Yekl va fi doar pentru cei din afara ghetoului. E un personaj care încă nu și-a pierdut iluziile și care – așa cum se va întâmpla mai târziu cu celălalt personaj, mai elaborat, al lui Cahan, David Levinsky – nu și-a pierdut umanitatea. Visul american nu înseamnă pentru el numai bani și succes material, ci în primul rând obținerea respectului de sine și a aprecierii celorlalți, a americanilor „adevărați”: „Atâta timp cât trăiesc în America” – le explică Jake coreligionarilor săi – „vreau să știu că trăiesc în America. Iacă ce soi de om mi-s eu!”¹⁵ Nu trebuie să treci drept un *venetic*.¹⁶ Aici un evreu este la fel de bun ca și un neevreu. Atunci, cum v-ar conveni mai mult? Așa cum este în Rusia, unde evreului îi e frică să stea în fața creștinului altfel decât în patru labe?”¹⁷

Yekl, ca toți eroii prozei evreiești din S.U.A. ai acestei perioade, va fi un personaj dinamic, reflectând în acțiunile sale multiplele aspecte ale vieții ghetoului. Până și momentele de destindere din acest univers sunt îmbibate de dorința „de a face ceva”, de a se schimba și a intra în rândul lumii „adevărate”: „În timp ce efectul general al acestui caleidoscop era unul de veselie zgomotoasă, multe dintre perechi aveau aerul de a fi angajați mai degrabă într-o muncă grea decât păreau că dansează doar de dragul dansului.”¹⁸

Acest efort al imigrantului evreu de a-și lepăda vechea înfățișare și vechiul mod de a gândi, de a-și însuși limba și obiceiurile noii sale patrii nu va întârzia să fie încununat de succes dar va aduce cu el și o serie de dezavantaje pe care Cahan nu va întârzia să le sugereze în scrierile sale. Degradarea tradiției accelerată de tentația orașului care se va insera în forme degradate, vulgarizate și în ghetou va duce treptat pentru personaj – fie că este vorba de Yekl sau de Levinsky – la o pierdere a inocenței, la dezumanizare. Comunicarea interumană, evaluarea corectă a celorlalți și a propriului Eu se vor deteriora treptat,

inevitabil, până se va ajunge la acea situație ilară din nuvela *Eli, fanaticul* a lui Philip Roth. Dar atât personajul lui Cahan, cât și cel al lui Roth vor fi doar la un început de drum, nu la sfârșitul lui: ele abia încep să se descopere pe ele însele, greșind dar și reconsiderându-și greșelile. Reacțiile evreului asimilat sau în curs de adaptare față de „venetic” care, deși evreu ca și el, „îl încurcă” vor fi puse în evidență de Cahan poate cu mai mult sentimentalism involuntar decât la Philip Roth, dar la fel de insistent. Pentru Yekl, soția sa, Gitl, pe care o aduce din Rusia în America împreună cu fiul ei, e un fel de vis frumos din țara natală; când Yekl își aduce brusc aminte că de fapt el e Jake, își spune cât de bine ar fi „dac-ar omorî-o cineva pe venetica asta oribilă!”. La rândul ei, Gitl (devenită fără voie Gertie) este îngrozită de acest soț care arată „ca un nobil polonez”, fără barbă și perciuni, gândindu-se că „cine știe dacă or exista cumva și evrei de treabă sau cerșetoare care să vândă licori de dragoste în această Americă înfiorătoare. Mai bine n-ar fi ajuns să cunoască niciodată această „ciumă” de țară! Aici toată lumea îi spune că-i verde.¹⁹ Ce cuvânt urât să-l spui unui om! Nu fusese niciodată verde acasă, și aici a devenit dintr-o dată așa. Oricum, oare ce înțeleg ei prin asta? Într-adevăr, omul poate deveni și verde și galben și cenușiu încă de tânăr într-un loc atât de înfricoșător.”²⁰

Acest scurt roman al lui Cahan nu reprezintă o mare revelație pentru romanul american, deși a avut foarte mare succes în epocă (după cum se știe, succesul unei cărți se suprapune destul de rar peste valoarea reală a acesteia) – însă există anumite părți extrem de reușite care au capacitatea de a ne pune în fața ochilor o imagine veridică a ghetoului newyorkez al acelei epoci.

Deși *Yekl: o poveste din ghetoul New Yorkului* nu este neapărat o nereușită, ceea ce ne dovedește statutul de scriitor de valoare al lui Abraham Cahan va apărea într-un roman al acestuia publicat în 1917: *Ascensiunea lui David Levinsky*. Nici aici Cahan nu se va dezice de modelul său din tinerețe, William Dean Howells, al cărui roman din 1885 poartă un titlu similar: *Ascensiunea lui Silas Lapham*. La Cahan, ca și la Howells, romanul se construiește în jurul discrepanței dintre vis și realitatea socială, cu diferența că în „Ascensiunea lui David Levinsky” experiența personajului care vrea să-și construiască un drum în societatea americană este dublată de cea a imigrantului față în față cu America.

Romanul prezintă acomodarea lui Levinsky, imigrant venit din Rusia, la realitatea vieții americane; el învață să înșele, să exploateze muncitorii și să facă avere. Dar succesul material este dublat de decăderea pe plan moral și sentimental iar Abraham Cahan se dovedește și de această dată a fi în ton cu spiritul vremii: el încearcă să ilustreze falsitatea „visului american al succesului” într-un mod foarte apropiat de contemporanii săi, Dreiser, Upton Sinclair sau Frank Norris.

Totuși, ca și în cazul primului roman al lui Cahan, ceea ce dă valoare acestei descrieri a „ascensiunii lui David Levinsky” este în primul rând prezentarea vieții din ghetou de la mijlocul anilor 1890 până la izbucnirea primului război mondial și nu prezentarea vieții eroului care nu se distinge nici prin calități artistice deosebite, nici prin adâncimea analizei psihologice. Încă din primul capitol, cititorul va fi pus la curent cu faptul că Levinsky – personaj și narator în același timp – este un fel de „ghid” care ne va prezenta trecerea de la Lumea Veche la Lumea Nouă: „Câteodată, când mă gândesc la trecutul meu într-un mod superficial, întâmplător, metamorfoza prin care am trecut mi se pare că a fost pur și simplu un miracol. Am fost născut și crescut în cea mai cruntă sărăcie și am ajuns în America – în 1885 – cu patru cenți în buzunar. Valorez acum mai mult de două milioane de dolari și sunt recunoscut ca unul dintre primii trei lideri ai industriei confecțiilor din Statele Unite. Și totuși, când arunc o privire la identitatea mea interioară mi se pare a fi absolut aceeași pe care o aveam și cu treizeci sau patruzeci de ani în urmă. Postura mea actuală, puterea, cantitatea de fericire lumească aflată la dispoziția mea și toate celelalte lucruri par a fi golate de orice semnificație.”²¹

Levinsky va deveni un Yekl care deja se încadrează în tipare fixe, se convertește într-o stereotipie – o ilustrare a expresiei atât de des utilizate în epocă „de la zdrențe la bogăție”²², configurând un drum asemănător într-un fel cu cel al lui Christian din *Călătoria pelerinului* a lui Bunyan. Cahan își va conduce și el personajul pe acest drum înțesat de capcane, labirintic – spre deosebire de Christian, care este un *personaj-model*, plin de virtuți, căruia nu îi este permis să greșească niciodată, Levinsky se va poticni adesea, atingerea Visului American fiind încununată de succes doar din anumite puncte de vedere, mai mult material decât spiritual.

David Levinsky va urma tot acest tipar al drumului imigrantului evreu: ca toți ceilalți care n-au mai

putut suporta sărăcia de acasă și îngustimea lumii în care trăiau, și el va emigra în America, trecând aici prin întreaga „gamă” de întâmplări destinate imigrantului care are succes, începând prin a fi un simplu muncitor plătit mizerabil într-un atelier de croitorie și ajungând până la urmă milionar. Nici Levinsky, atât cât încearcă el să explice acest proces în roman, nici Cahan nu reușesc să indice calitățile prin care se poate obține un astfel de succes miraculos. Autorul pune mai degrabă accentul pe relațiile sentimentale ale lui Levinsky, subliniind atât decăderea morală a acestuia cât și, în general, atmosfera libertină care domnea în anumite cercuri ale ghetoului care intră în conflict cu tradiția evreiască și cu prescripțiile religioase: „Credința evreiască ortodoxă practic exclude femeia din viața religioasă. Prezența în sinagogă nu e obligatorie pentru ea, iar cele care doresc să asiste la slujbă pot să o facă, dar nu chiar în sinagogă, ci prin niște ferestruici sau găurele practicate în peretele care dă în camera alăturată. În ochii legii spirituale care mi-a guvernat viața, femeile nu aveau decât două întrebări: cea de a perpetua specia umană și cea de servi ca un instrument în mâinile lui Satan pentru a-i atrage pe bărbați în păcat. Căsătoria era pur și simplu o datorie impusă de Biblie. Dragostea? Atâta timp cât însemna atracția între două persoane de sex opus care nu erau soț și soție, nu exista un astfel de cuvânt în limba mea maternă. Fiecare își iubea soția, mama, fiica sau sora. Să „fii îndrăgostit” de o fată care îți era practic străină era ceva necuviincios, ceva la care doar neevreii sau evreii „moderni” s-ar putea deda”.²³ Încet-încet, Levinsky se va desprinde de acest mod de a gândi, devenind el însuși un „evreu modern”. Schimbarea va fi la început doar una exterioară, ca și în cazul lui Yekl, transformarea substanței lui sufletești, „pierderea inocenței” urmând și ea după aceea. Primul lucru pe care Levinsky îl observă atunci când ajunge în Lower East Side e că oamenii sunt mai bine îmbrăcați decât cei de acasă, din Rusia. „Bărbatul cel mai sărăcăcios purta o pălărie (în loc de tichie), guler tare și cravată și cea mai săracă dintre femei purta fie pălărie, fie bonetă.” Levinsky va fi și el la început privit ca un „venetic”, dar această situație se va remedia repede atunci când un prieten îi va aduce toate aceste „accesorii” care „îl vor face să pară mai american”.

Vorbind despre proza lui Abraham Cahan, Leslie Fiedler remarca faptul că acesta „ca și Peretz, consideră vestigiile «puritanismului» ghetoului unul dintre impedimentele care stau între evreu și deplina sa umanitate.”²⁴

Acest lucru e adevărat în măsura în care aspirația lui Levinsky de a deveni american, de a se integra în această nouă lume în care a intrat, este încetinită și chiar blocată de tradițiile și obiceiurile pe care le-a adus cu el din Europa. E normal ca dorința de adaptare a lui David Levinsky să fie scoasă atât de mult în evidență, atâta timp cât Cahan însuși era, cel puțin parțial, „un asimilat” (cea mai bună dovadă în acest sens este, desigur, simplul fapt că el nu își scrie romanele în idiș, ci direct în engleză). Totuși, spre deosebire de alți autori evrei din aceeași perioadă, Cahan va fi cel mai „precaut” atunci când își trimite personajul în căutarea Visului American, apropiindu-se astfel ceva mai mult de scriitorii ai anilor '30 precum Michael Gold: deși fiind el însuși vechi membru al unui sindicat al muncitorilor, David Levinsky va fi denunțat ca trădător în presa socialistă idiș ajungând să fie susținut financiar de patronii industriei confecțiilor, lucru care îi va permite să nu cedeze revendicărilor greviștilor. Presiunea exercitată de muncitorii exploatați (unul dintre aceștia fusese chiar Levinsky, la începuturile ascensiunii sale), brutalitățile la care aceștia sunt supuși, grevele, mituirea polițiștilor de către patroni sunt fapte pe care nu le va evoca doar Cahan ci toți scriitorii acestei perioade. Dar în *Ascensiunea lui David Levinsky* nu aceste frământări sociale vor fi aduse în prim plan – deși se vrea în primul rând a fi un roman realist în toată puterea cuvântului – ci frământările din sufletul personajului (și nici aici nu contează atât Levinsky ca personaj individualizat ci acest prototip al imigrantului în general), „decăderea” morală și spirituală pe care acesta nu mai e capabil să o stopeze în paralel cu „ascensiunea” materială și – implicit – socială. „Eram un om singur.” – îi mărturisește cititorului David Levinsky – „Activitatea și sentimentul triumfului pulsau în mine. Primeam o multitudine de impresii noi și mă bucuram de viață în nenumărate feluri, fără să duc lipsă de femei sau de muzică. Dar în străfundurile conștiinței mele eram întotdeauna singur.

Erau momente în care singurătatea mea se manifesta destul de violent. Acest lucru se întâmpla aproape de fiecare dată când mă întorceam la New York de pe drum. În timp ce trenul intra în marele oraș, senzația mea de „venit acasă” îmi exacerba sentimentul că apartamentul mobilat cu două camere de pe Lexington Avenue care mă aștepta pregătit să mă primească nu era în realitate un cămin.”²⁵

Levinsky, ca proaspăt imigrant sosit într-o țară străină, se va simți singur pentru că va fi diferit de

Ceialți prin obiceiuri, îmbrăcăminte, limbă. Izolat pentru o perioadă de timp nu numai de „americani adevărați” dar și de coreligionarii lui care deja se adaptaseră, eroul își va dori și el să intre cât mai curând „în rândul lumii”. Aplicând „rețeta” imigrantului care, folosindu-și propriile calități și muncind din greu, ajunge de la cea mai cruntă sărăcie pe culmile succesului financiar (de fapt acesta nici măcar nu este un nou model în literatura americană, Benjamin Franklin fiind modelul consacrat deja al acestui tip de personaj plin de succes din literatura americană), Levinsky se va încadra și el în acest tipar al personajului pentru care încă Visul American nu e doar o simplă iluzie, ci instrumentul cu ajutorul căruia poate obține atât propria bunăstare, cât și respectul celorlalți. Dar atunci când nu va mai fi izolat în societate, senzația de înstrăinare se va insera în sufletul său, va deveni un străin, un „venetic” față de propriul său Eu interior pierzând de fapt o parte mult mai prețioasă a umanității sale decât cea după care jinduise atât de mult timp.

Dacă în „Ascensiunea lui David Levinsky” ne este prezentată „lupta lui pentru supraviețuire într-o lume care dispare treptat și pentru împăcarea moralei epocii trecute cu tendințele contradictorii ale prezentului”, consemnând „nu numai imaginile tulburi ale existenței imigrantului în America la început de secol, ci însăși substanța realității americane din acea vreme”²⁶, în proza Anziei Yeziarska și a lui Mary Antin vom întâlni un mod de a vedea lucrurile ceva mai romanțat, mai voalat. Acest tip de literatură, dezvoltat în paralel cu romanul realist al lui Abraham Cahan, din această primă perioadă a prozei evreiești din Statele Unite, va fi mai ales una autobiografică, apărând în special sub formă de jurnale, scrisori, memorii. Prin autobiografii cum ar fi *Din Plotzk la Boston* (1899) și *Pământul făgăduinței* (1912) de Mary Antin sau prin romanele și schițele Anziei Yeziarska, *Inimi flămânde* (1920), *Salomeea din casele de raport* (1922), *Copii ai singurătății* (1923) încep să se contureze formele literare care vor predomina în următoarele decenii în scrierile imigranților evrei din America. Este, într-un fel, tipul de proză opus scrierilor lui Abraham Cahan, unde aveam o critică a Visului American : avem și aici personajul-tip (imigrantul evreu) care sosește în America („Țara Făgăduinței”) unde, după ce trece cu bine anumite piedici, își realizează propria variantă a acestui „vis american” (în general succesul material). După cum se poate vedea, este o schemă foarte simplă, care ar putea fi apropiată foarte bine de cea a basmului sau, de ce nu, a telenovelei din zilele noastre: ideea că, prin muncă și cu ceva istețime, este foarte posibil ca oricine (chiar și imigrantul flămând și zdrențaros care vine din Rusia) să atingă culmi nebănuite ale succesului în societatea capitalistă americană. Ceea ce pare incredibil e că această idee a funcționat în realitate. Foarte mulți imigranți au fost atrași în Statele Unite de acest miraj și bineînțeles că nu fiecare a fost capabil să-și „ajusteze” acest „vis american” după propriile dorințe și aspirații.

Pentru Mary Antin, spre deosebire de ceea ce am întâlnit la Cahan, ideea unei asimilări totale a evreului în societatea americană este cea mai puternic scoasă în evidență. Acest accent pe care Antin îl pune pe americanizare și pe completa asimilare merită să fie cercetat mai în amănunt pentru că ea va aduce aici un alt punct de vedere și, mai ales, un alt tip de personaj: tânăra evreică imigrată în America (care, în scrierile lui Cahan, nu apărea decât cel mult ca personaj secundar) la sfârșitul secolului al XIX-lea. Vom avea astfel și o perspectivă feminină asupra problemei, în care modul de a vedea lucrurile va fi romanțat și idealizat.

În *Pământul făgăduinței*, de exemplu, vom avea de-a face cu o poveste despre inițiere, chiar despre renaștere. Însuși procesul prin care Antin „a renăscut” ca americană îi va oferi principalele elemente ale contrastului dintre Lumea Veche și Lumea Nouă. „M-am născut, am trăit și am renăscut.” – va mărturisi aceasta încă din introducerea romanului – „N-o fi timpul oare să scriu povestea vieții mele? Sunt la fel de detașată de aceste lucruri ca și cum aș fi moartă, pentru că sunt cu totul alta decât cea a cărei poveste vreau să o spun aici. Continuitatea fizică a sinelui meu anterior nu este un dezavantaj. Pot să vorbesc la persoana a treia și să nu am impresia că mă prefac. Pot să-mi analizez subiectul, pot să dezvălui orice; pentru că ea, și nu eu, este adevărata mea eroină. Viața mea este încă trăită de mine; a ei s-a sfârșit atunci când a început a mea.”²⁷ Acest roman a atras foarte puternic atenția cititorului american mai ales prin descrierea vieții evreiești din Europa care ocupă mai mult de jumătate din carte, oferindu-i astfel ocazia să arunce o privire într-o lume exotică și stranie. Un alt element care a impresionat foarte mult și a contribuit la succesul acestei opere este scriitura fină, încărcată de emoție a autoarei și exuberanța pe care aceasta o pune în lauda șanselor pe care le oferă această țară²⁸.

E interesantă imaginea mentală pe care și-o construiește micuța fetiță din Polotzk despre Rusia, țara în care „nimeni nu se duce de plăcere. De ce? Pentru că în Rusia locuia țarul, și o mulțime mare de oameni răi; și tot în Rusia erau închisorile groaznice din care oamenii nu se mai întorceau niciodată.”²⁹ La fel de ciudată, de măreață și înfricoșătoare i se va părea și America și totuși aici va simți pentru prima oară, după cum ne mărturisește, că trăiește cu adevărat, că a început o nouă viață. Dacă Rusia era întunecată și înspăimântătoare, America i se va părea tinerei imigrante – care experimentează acum de fapt o a doua copilărie, o renaștere într-o altă lume – un „univers strălucitor”, „extrem de ciudat, inimaginabil de complex, delicios de neexplorat”. Mary Antin nu va mai avea reținerile lui Cahan: pentru ea americanizarea în sine este semnul reușitei economice, sociale și spirituale. Această adaptare nu va mai fi un proces care are și o față negativă, dăunătoare individului, nu reprezintă o pierdere a inocenței, ci o maturizare, un drum inițiativ care are ca rezultat împlinirea individului, reconstrucția Eului său interior și împăcarea cu sine însuși. Pentru Mary Antin, trecutul nu mai este decât o poveste, ceea ce contează sunt prezentul și viitorul în această „țară a tuturor posibilităților” pe care autoarea o descrie în imagini încărcate de un optimism fără limite.

Dorița de a se schimba, de a învăța este și ea pusă în prim plan de Antin care scoate în evidență în permanență toate aceste oportunități de care poate profita imigrantul care ajunge pe pământ american și care pun în umbră mizeria și greutățile materiale ale vieții de zi cu zi din ghetou. „Educația era gratuită. Despre acest subiect tatăl meu ne scrisese în nenumărate rânduri, ca despre un lucru care conținea în el cea mai importantă speranță pentru noi, copiii, esența înlesnirilor americane, comoara pe care nici un hoț nu putea să o atingă, nici măcar nenorocul sau sărăcia. Era singurul lucru pe care putuse să ni-l promită când trimisese după noi; sigur, mai sigur decât pâinea sau adăpostul. A doua zi de când stăteam acolo am fost izbită de înțelegerea a ceea ce însemna libertatea educației. O fetiță de peste drum a venit și s-a oferit să ne conducă la școală. Tatăl meu nu era acasă, dar noi cinci prinseserăm deja câteva cuvinte englezești. Cunoșteam cuvântul „școală”. Înțelegeam. Acest copil, care nu ne văzuse în viața lui până mai ieri, care nu ne putea pronunța numele, care nu era cu mult mai bine îmbrăcat decât noi a fost capabil să ne ofere libertatea școlilor din Boston! Nu era nevoie de vreo cerere, nu se puneau întrebări, nu eram examinați, nu existau regulamente, nu ne dădea nimeni afară; fără nici un fel de învârteli, fără taxe. Ușile erau deschise pentru fiecare dintre noi. Și cel mai mic dintre copii ne putea arăta drumul.”³⁰

Din păcate, spre deosebire de Abraham Cahan și chiar de Anzia Yeziarska, Antin va face ca acest contrast între Lumea Veche și Lumea Nouă să pară mult prea pronunțat, e un fel de opoziție între „alb” și „negru” care nu poate duce la o evaluare realistă a situației. Procesul de adaptare la lumea americană nu mai este unul plin de frustrări și chinuitor, ci este văzut ca o perpetuă sărbătoare pe care nici un fel de nenorocire, nici sărăcia, nici mizeria nu o poate umbri. Din cauza acestui fapt atât valoarea literară, cât și cea de document social al vremii al autobiografiei scrise de Mary Antin nu va fi de fapt pe măsura succesului de public pe care „Pământul făgăduinței” l-a avut în epocă. Experiența cea mai intimă și mai plină de semnificații a acestei scriitoare care părăsește Rusia pentru fabuloasa Americă nu ne va fi revelată prin prisma luptei imigrantului cu problemele aculturației sau prin analiza psihologică a procesului prin care acesta reușește să-și „ajusteze” identitatea la realitatea americană, ci într-un mod liric, romanțat, edulcorat și totuși nu lipsit de interes.

Dacă pentru Mary Antin, America fusese nu numai un simbol al unei noi societăți, dar și o posibilitate de împlinire umană, la Anzia Yeziarska aceste vise vor veni în contact cu realitatea dură a vieții din ghetoul newyorkez.

Cu romanele și povestirile Anziei Yeziarska, *Inimi flămânde* (1920), *Salomeea din casele de raport* (1922), *Copii ai singurătății* (1923) se face deja o nouă trecere spre modul în care proza evreiască va evolua în anii '30. Este o proză în care nu se mai elogiaza reușita integrării imigrantului în viața socială ci se merge mai departe, ajungându-se la drama și alienarea care survin atunci când această acomodare în spațiul american nu se mai realizează. Anzia Yeziarska „prezintă în culori sumbre oamenii cartierelor sărace ale New York-ului, existența lor copleșită de spaimă și sărăcie.”³¹

Totuși, ca mod de a prezenta evenimentele, Yeziarska se apropie mai mult de Mary Antin decât de Abraham Cahan pentru că aceasta, în romanele ei, folosește adesea narațiunea la persoana întâi care induc o intensitate emoțională mult mai puternică, făcându-i pe cititori adesea să creadă că ceea ce povestește

autoarea aici este strict o autobiografie. Pe lângă aceasta, folosirea unui dialect obținut din amestecul idișului cu engleza poată să pună în umbră realitatea faptului că Yeziarska a construit aceste narațiuni într-un mod foarte atent, încercând deliberat să dea acest aer de neglijență în vorbire pentru a putea zugrăvi cu mai multă finețe lumea ghetoului newyorkez. Spre deosebire de proza – într-adevăr strict autobiografică – a lui Mary Antin, accentul nu cade la Yeziarska pe modul în care aceste povestiri se relaționează cu episoade din viața reală a autoarei, ci mai degrabă pe personajele pline de viață pe care aceasta le pune în scenă, pe imaginația bogată și pe folosirea acestui dialect interesant, care o apropie mai mult de un autor precum Henry Roth decât de cei contemporani ei.

Ținta pe care și-o propune această autoare prin ceea ce scrie nu mai este preamărirea Visului American – cel puțin aici nu mai avem de-a face cu ducerea acestei apologii la extrem, cum se întâmpla în cazul lui Antin – ci ea încearcă „să-l introducă” pe cititor în ceea ce înseamnă „experiența ghetoului” și, foarte important, se străduiește să universalizeze această lume astfel încât cititori care vin din medii total diferite de cel în care trăiesc personajele romanelor ei să-și poată asuma problemele acestui mediu ca pe o experiență a imigrantului în general și, mai mult, ca pe o experiență care poate fi trăită de orice tânăr, de un muncitor american oarecare sau de o femeie.

Ca și la ceilalți autori ai acestei perioade, temele majore și perspectivele istorice nu se schimbă prea mult: procesul de aculturație și asimilare, efectele pozitive și negative ale acestui proces sunt elemente recurente în opera Anziei Yeziarska. Un punct comun cu Mary Antin ar fi această interesantă încercare de prezentare a imigranței aflate în căutarea Visului American.

Încă din 1885, în volumul *Inimi flămânde*, Yeziarska se va alătura interesului manifestat de scriitorii evrei ai epocii pentru tranziția imigrantului de la sărăcia cea mai cruntă la o viață mai bună și mai prosperă. Dar Yeziarska va fi capabilă să reflecte realitatea cu ceva mai multă acuratețe decât contemporanii ei: faptul că sărăcia nu a dispărut din ghetou pentru o foarte lungă perioadă de timp, noii imigranți le-au luat locul vechilor imigranți, confruntându-se cu aceleași probleme și trecând prin același proces de adaptare, de renunțare la vechile tradiții și obiceiuri. Personajele Anziei Yeziarska sunt în general tinere femei proaspăt emigrate din Rusia sau din Polonia în Statele Unite, lucrând în ateliere mizere, „conștiente de singurătatea lor și de mizeria mediului înconjurător, tânjind după dragostea și prietenia care le-ar putea ridica din lumea abjectă care le înconjoară.”³²

Același mod de a privi lucrurile și aceeași atmosferă le vom întâlni și în cel mai important și mai complex roman al acestei scriitoare, *Salomeea din casele de raport*, publicat în 1923.

Deși critica contemporană a atacat vehement romanele Anziei Yeziarska în primul rând pentru intrigile lor sentimentale și chiar melodramatice, construcția fiind considerată mult prea simplă iar personajele „prost construite și fără prestață”³³, rezolvările intrigilor fiind artificiale și neconvingătoare în ciuda faptului că scriitoarea se autodefinia ca promotore a realismului în literatura imigranților, totuși în *Salomeea din casele de raport* ea va reuși să creeze acel model al artistului imigrant, Sonya care, ca și Yeziarska însăși, încearcă să-și impună propriile scheme și tipare asupra lumii înconjurătoare, renunțând la preluarea modelelor oferite din afară. Așa cum Yeziarska accentuează pe tot parcursul romanului, Sonya va încerca să facă din ea însăși „o persoană” în mijlocul unei națiuni care încearcă să submineze tot acest efort prin ideologiile sale nu numai socio-politice, dar și literare, o națiune în care Yeziarska „fiind străină și evreică... nu era acceptată... pe picior de egalitate.”³⁴

Salome este cea care narează dublul „proces de creștere” al Sonyei atât ca imigrantă evreică, cât și ca artistă. În ambele posturi, influențate amândouă de procesul de americanizare, Sonya încearcă să-și găsească propria identitate publică și privată. Yeziarska va sugera faptul că această „ruptură” care se produce între Eul etnic și cel artistic este un fapt real, o stare de lucruri pe care imigrantul o are de înfruntat tot timpul în existența sa cotidiană.

Este interesant de remarcat faptul că, de-a lungul întregului roman, Yeziarska umple spații extinse nu atât cu descrierea fizică a personajelor, cât cu prezentarea amănunțită a îmbrăcămînții lor. În această mișcare de americanizare a imigranților, schimbarea modului de a se îmbrăca a jucat un rol foarte important (e de ajuns să ne amintim doar cât de importantă i se părea lui David Levinsky această modificare a aspectului fizic prin intermediul hainelor purtate – o pălărie și o cravată îl puteau face „să pară mai american”, cu alte cuvinte să nu mai fie un venetic, un *greenhorn*). Pentru imigrantul evreu – ca

de altfel pentru toți ceilalți imigranți sosiți pe pământ american, indiferent de originea lor – „a fi american” însemna și „a te îmbrăca la fel cu americanii”, acesta devenind un mod practic de „schimbare a conștiinței”, de renunțare la Lumea Veche pentru o altfel de viață într-o nouă lume (sau, dimpotrivă, în cazul evreilor tradiționaliști, habotnici, refuzul acestei adaptări și crearea unei lumi paralele, persistența autorecluziunii în ghetou, conservarea vechiului mod de viață și lipsa ostentativă de interes pentru lumea Celorlalți).

Problemele pe care Anzia Yeziarska încearcă să le aducă în prim plan pot părea minore iar modul de vizualizare al acestora siropos și melodramatic, dar în realitate – cu toate scăderile inevitabile ale romanelor și povestirilor ei – această autoare devine interesantă tocmai prin faptul că privește lucrurile din alt unghi decât autorii evrei americani contemporani cu ea. Personajele – atât în *Salomeea din casele de raport*, romanul cel mai reușit din punctul de vedere al compoziției cât și al complexității acțiunii, cât și în celelalte romane și povestiri, mai puțin realizate artistic – sunt tot imigranți, locuitori ai ghetoului din New York, problemele cu care aceștia se confruntă sunt similare cu ceea ce li se întâmplă și eroilor lui Abraham Cahan sau Mary Antin, însă drumul ales de ele și modul de a înțelege lumea în care trăiesc sunt de o altă factură, relația cu ceilalți nu se localizează numai la nivel social, ci și într-un plan mai intim, implicând depășirea tabuurilor și chiar schimbarea modului tradițional, religios de a privi dragostea și relațiile dintre sexe: „În acest climat american represiv și prescriptiv, în care se asumă faptul că alteritatea etnică poate fi disimulată sub haine „naționale” și sub anumite caracteristici de clasă, Yeziarska a încercat să înregistreze o identitate artistică pe care, în mod fictiv, o anunță în Salome prin Sonya, creatoarea de modă care nu este decât o imigrantă în care Yeziarska acumulează atât modul propriu de a privi americanizarea cât și ideile sale artistice. Prin rolul pe care îl joacă în construcția întregului roman, *îmbrăcăminte*a își asumă roluri figurative și complementare servind, pe de o parte, la ascunderea diferențelor dintre imigrant și Ceilalți și, pe de altă parte, ca un agent atât material cât și psihologic care, în cazul Sonyei, revelează și împlinește Eul artistic al imigrantului.”³⁵

Dacă privim în ansamblu vom observa că ceea ce aduc nou acești prozatori în spațiul literaturii americane din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului XX se leagă în primul rând de „experiența imigrării” (fie ea chiar una care încearcă să se plieze pe modele fără să ia prea mult în seamă specificul etnic al acestui grup de imigranți).

Avem totuși în aceste prime romane și nuvele o încercare de a descrie evenimentele unei treceri de la „vechi” (în general punctul de plecare al personajelor fiind Rusia) la „nou” (America), de la un trecut sumbru la un viitor plin de speranță (chiar dacă uneori e doar o utopie), este încercarea într-un fel naivă a unui grup de a copia un model existențial pe care îl socotește superlativ. Se simte însă chiar și aici, mai ales la Abraham Cahan și la Anzia Yeziarska ceva mai târziu, o încercare de a reda ruptura dintre lumea veche și cea nouă, ruptură care duce la o disociere a Eului individului pe fundalul unor probleme economice, sociale, spirituale pe care toți acești imigranți le au de înfruntat.

Totuși, aceasta nu poate fi privită decât ca o „literatură a începuturilor”, având numeroase scăderi din punct de vedere estetic și literar, – literatură care va fi continuată și îmbunătățită de autorii evrei ai anilor '30, mult mai familiarizați cu lumea americană, cu viața de aici, cunoscând mult mai bine ce înseamnă aculturația și care sunt efectele ei, atât cele pozitive, cât și cele negative.

În această perioadă avem mai ales o literatură angajată de inspirație proletară, în care artistul evreu, devenit de această dată nu un promotor al unor idei noi cum se întâmpla în romanul Anziei Yeziarska, ci model al omului marginal, este tipul moralistului prin excelență. Această direcție poate fi ilustrată prin intermediul unor scriitori cum ar fi Michael Gold, Ben Hecht, Daniel Fuchs, Delmore Schwartz, Henry Roth.

Ca și literatura de la începutul secolului, evident că și aceasta este o literatură scrisă de imigranți, diferită astfel implicit de situația pe care o vom avea în lumea literară evreiască a Statelor Unite după mijlocul anilor '40 când balanța va începe să încline în favoarea unor scriitori evrei *născuți* în America precum Bernard Malamud, Philip Roth sau Cynthia Ozick (o excepție notabilă o va face aici aripa literară a scriitorilor de limbă idiș, unde atât generația mai vârstnică, care rămâne în prim plan cât și scriitorii mai tineri, precum Isaac Bashevis Singer, sunt în marea lor majoritate imigranți).

Michael Gold³⁶, pe numele lui adevărat Irwing Granich, fiu al unor emigranți plecați din România,

critic marxist, redactor la *The Liberator* și colaborator la *The New Masses* este cel mai bun exemplu al intelectualului evreu a cărui conștiință se formase în împrejurările epocii marcate de dramatism ale primului război mondial. Michael Gold cu greu ar putea fi considerat propriu-zis un scriitor (deși își încearcă talentul scriind un poem în proză, *Spre arta proletară*, câteva piese de teatru, precum și romanul *Evrei săraci*, mult prea tezist pentru a putea rezista ca act estetic), ci mai degrabă eseist și critic. În cazul lui, ca și în cazul multor autori din această perioadă, accentul se pune pe conștiința de clasă. Față de atitudinea ternă și oarecum împăciuitoare a autorilor din primele două decade ale secolului, schimbarea este una extrem de violentă (chiar dacă numai în planul ideilor). Pentru că intențiile lui Gold sunt în primul rând didactice, el spune ceea ce are de spus fără să literaturizeze prea mult, într-un mod direct și utilizând un limbaj cât mai simplu cu putință, într-o combinație între stilul jurnalistic, caracterizat prin propoziții scurte, cuvinte monosilabice, un fel de reportaj de o factură mai specială care ne duce imediat cu gândul la Hemingway, împănat pe alocuri cu mici accese de sentimentalism. În afară de toate aceste elemente, ceea ce va apărea la Michael Gold ca o trăsătură izbitoare (dar care nu poate fi generalizată la întregul grup al scriitorilor evrei din anii '30) este respingerea oricărei încercări de identificare cu un grup etnic anumit: el nu mai încearcă nici intrarea în „normalitate”, „americanizarea”, nici izolarea etnică în cadrul grupului său. Gold se va institui ca partizan al proletcultului, cerând demolarea întregii culturi americane și clădirea alteia pe ruinele celei vechi, nouă și pură. El afirmă că dorește „să dea glas experiențelor celor săraci” (de fapt, propria sa experiență) și „să-și scufunde propria cultură în șuvoiul revoluției”³⁷. Pentru el viața evreiască nu mai reprezintă o entitate de sine stătătoare, ci este parte a culturii proletare internaționale. Gold polemizează în eseurile sale cu concepțiile literare estetizante și proclamă necesitatea unei atitudini civice angajate a scriitorilor. Pentru el literatura devine o armă de luptă.

The Masses, revistă a cărei apariție începe în 1911 va fi purtătoarea de cuvânt a clasei muncitoare în tot acest „război”. Astfel, atitudinea antievreiască a americanului obișnuit se va dubla pe nesimțite și cu acea „vânătoare de vrăjitoare” reprezentată în anii '30 de „Spaima Roșie” (*The Red Scare*), declanșată încă din 1918.

Romanul din 1930 publicat de Michael Gold, *Evrei săraci*, va fi în primul rând o încercare de a pune bazele acestui nou tip de literatură, dacă nu chiar urmând linia realismului socialist fiind totuși extrem de aproape de el. Gold va zugrăvi imaginea evreului din Lower East Side ca pe un simbol al opresiunii la care este supusă clasa muncitoare săracă în general, nu ca un simbol etnic sau religios și în nici un caz ca un aspirant plecat în căutarea Visului American: „Într-o noapte, în East Side, un orator improvizat proclama faptul că disperarea, tristețea și furia care împing milioane de oameni spre o mișcare mondială, erau născute pentru a face să dispară sărăcia. L-am ascultat.

O, revoluție muncitorească, tu mi-ai adus speranța, mie, biet copil singuratic, pândit de gândul sinuciderii. Tu ești adevăratul Mesia. Vei nimici East Side atunci când vei veni, tot tu îl vei transforma într-o grădină a spiritului uman.”³⁸

Ironia politică inserată de Michael Gold în scrierile sale nu poate fi socotită o caracteristică generală a scrierilor imigranților; este vorba mai degrabă de inaugurarea unei noi direcții, care se va asocia într-un mod foarte complex, începând cu anii '40, cu deziluzia și amărăciunea cauzate de eșecul individului în spațiul american. Cu toate acestea, caracteristicile prozei evreiești din anii '30 pot fi găsite într-o formă concentrată în romanul lui Gold: speranța într-o revoluție care să dea o nouă formă realității, care să situeze America într-un spațiu al viselor împlinite.

Pe aceeași linie trasată de Gold se înscrie și Henry Roth, doar că acesta este mai puțin partizan decât primul. Romanul său *Call It Sleep (Spune-i somn)* din 1934 are ca fundal al acțiunii același Lower East Side din romanul lui Gold, cartier mărginaș din Manhattan unde eroul își trăiește experiențele existențiale. El intră în categoria romanelor consacrate problemelor pe care imigranții le au de înfruntat în viața de zi cu zi, descriind condițiile acestora de viață, de muncă, precum și procesul dificil al adaptării. *Call It Sleep* „e o operă de un expresionism complex ce unește naturalismul subiectului de inspirație socială cu viziunea lumii interioare, redescoperită de personaj”³⁹. Mai mult decât atât, romanul lui Roth este o scriere infuzată de autobiografie construită pe temeuri psihanalitice, precum și prin intermediul fluxului conștiinței și prin acela al unor simboluri pe care le regăsim la Joyce, Virginia Woolf și Faulkner. De

altfel, ca și Faulkner în *Zgomotul și furia*, Henry Roth inovează masiv la nivel lingvistic. David Shearl, protagonistul în vârstă de șase ani al romanului prin conștiința căruia se filtrează întâmplările și prietenii lui de pe stradă vorbesc o engleză mutilată; acasă, părinții săi vorbesc în idiș și astfel se realizează un fel de jargon dintr-o amestecătură de americanisme, cuvinte idiș și expresii specifice Brooklynului: „Aaa, dawn be a wise – guy! Hooz tuckin: f’ our vinnin’! A dollar ‘ n’ sixty-fife gestern! A thuler ‘ n’ sompt’ in – ove hadee cends – Sunday! An’ Monday night in back f’ our Hymen’s Taileh – shop, rummy, tuh sevendy. Oh, yuh sh’d die. An’ I sez if yuh ken give a good dill, Abe, yuh she oll dill in jail auraddy!”⁴⁰ După cum afirma Irwing Howe, Henry Roth în *Call It Sleep* continuă „tradiția evreiască a bilingvismului, dar într-un mod extrem de ciudat, scriind porțiuni din cartea sa într-o limbă și așteptând ca anumiți cititori să fie capabili să le audă în altă limbă.”⁴¹

Atmosfera sumbră și pesimistă din romanul lui Henry Roth se regăsește și în trilogia lui Daniel Fuchs – *Summer In Williamsburg (Vară în Williamsburg)*, 1934, *Homage to Blenholt (Omagiu lui Blenholt)*, 1936, *Low Company (Anturaj prost)*, 1937. Acțiunea este plasată în mahalaua Williamsburg din Brooklyn – ca și în cazul celorlalte romane ale acestei perioade și această trilogie este un proiect prin care se intenționează construirea „imaginii sociologice” a unui mediu, a unui oraș – urmărindu-se povestea mai multor generații de imigranți evrei, ajungându-se până la începutul anilor ’30, când este vorba deja de o generație a evreilor născuți în America. Realitatea socială evocată de Daniel Fuchs este foarte apropiată de cea pe care o ilustrau autorii perioadei anterioare: Cahan, Antin, Yeziarska. Și aici, ghetoul este o lume care își ține încă porțile închise, comunicarea cu lumea exterioară fiind sporadică. Lupta zilnică în care sunt angajate personajele lui Fuchs nu mai are ca scop primordial acceptarea imigrantului de către spațiul american, ci pur și simplu lupta pentru supraviețuire. Din cauza acestui mod aparte de a privi lucrurile, Fuchs poate fi cel mai bine folosit ca un exemplu al regionalismului literaturii evreiești din Statele Unite, scrierile lui având, în opinia criticii, chiar un caracter provincial. Cadrul în care se petrece acțiunea este strict cel al mahalalei evreiești, al ghetoului, o lume dominată de adevăruri triste, o atmosferă pe care o vom regăsi mai târziu și în opera lui Isaac Bashevis Singer. Fuchs, ca și Singer, este foarte apropiat de povestitorii evrei de limbă idiș de tipul lui Shalom Alehem sau I. L. Peretz – pentru el viața evreiască se constituie într-un univers de sine stătător. El nu e interesat de transformarea personajelor sale din simpli evrei în agenți ai condiției umane sau în simboluri ale înstrăinării, ci pur și simplu ne vorbește despre cum se derulează viața acestor eroi zi de zi într-o lume sordidă și întunecată dar care totuși ne este lipsită de sensibilitate. Așa cum remarca Rachel Ertel⁴², în această carte se descrie un univers al demenței, al disperării, al sinuciderii și al morții, umorul negru este salvator putând surprinde aspectele sardonice și macabre ale existenței, așa cum se întâmplă și în această evocare a unui pogrom: „Să-ți povestesc, tinere... În timpul ceremoniei de circumcizie, în momentul în care urma să mi se dea un nume, s-a întâmplat un lucru amuzant. Invitații erau cu toții acolo, rabinul pronunțase formula consacrată și cel care urma să efectueze circumcizia scosese deja cuțitul. Chiar în acel moment un străin a dat buzna înăuntru urlând: „Ce sunteți pe cale să faceți voi aici, evrei nenorociți? V-ați pus în gând să sacrificați un copilăș inocent Dumnezeului vostru ticălos ca să-l devoreze? a mai strigat el. Într-o clipită locul a fost înconjurat de o bandă de cazaci care erau puși pe omor, tăind în dreapta și-n stânga, și care nu s-au oprit decât după ce au acoperit tot locul cu cadavre spintecate. Asta-i motivul pentru care întreaga mea viață m-a chinuit faptul că pe lângă că n-am avut parte de o circumcizie cum scrie la carte, nici măcar n-am primit și eu un nume.”⁴³

După cum se poate observa, atât în cazul autorilor evrei americani din anii ’20 cât și a celor din anii ’30 modul de construcție al romanelor și povestirilor precum și tiparele pe care se configurează personajele sunt încă indecise, nesigure. Dar, dincolo de această problemă, situațiile existențiale pe care acești scriitori le tratează, viața imigrantului evreu transplantat din ghetoul european în cel american, problemele aculturației, încercările sale, încărcate de optimism sau, dimpotrivă, disperate, de a se adapta la mediul social, politic și cultural american, devin foarte interesante pentru cititorul contemporan tocmai din cauza faptului că reușesc să redea acest proces al unei lumi aflate în plină formare precum și nașterea unui nou individ. Vedem astfel cât de mult se schimbă imaginea Evreului în trecerea de la Lumea Veche la Lumea Nouă, cât de mult sau de puțin îl împovărează acele stereotipii pe care lumea europeană le-a impus de-a lungul secolelor în construcția mentală a imaginii lui, precum și cât de mare devine discrepanța între ceea ce se întâmplă în plan social față de ceea ce literatura americană „canonică” reflectă îndeobște.

Este America un shtetl mai mare și mai primitiv? Poate renunța Evreul la tradițiile și obiceiurile cu care a venit de acasă sau măcar le poate el adapta noilor cerințe sociale? Se va adapta el, va deveni un american sau va eșua înainte de a fi capabil să ajungă la capătul drumului? Este acesta un fapt pozitiv sau unul negativ pentru identitatea etnică, religioasă și, în cele din urmă, intimă a Evreului? – acestea sunt întrebările, puse adeseori cu insistență și ducând la nașterea unor răspunsuri multiple pe care, Scriitorul Evreu, aflat și el încă într-o „copilărie” a creației sale literare, și le va pune fără încetare, fără a putea ajunge la un rezultat concret și definitiv.

Pe măsură ce Scriitorul va începe să se maturizeze, și Personajul său va urma același drum iar întrebările, în loc să se împuțineze, vor deveni din ce în ce mai complexe, răspunsurile așteptate venind din ce în ce mai greu, mai încărcate de ambiguitate și mister.

NOTE

1. Donna Robinson Divine este profesor la Smith College și unul dintre organizatorii programului de Studii Ebraice de aici. Este autoarea unui volum având ca temă societatea arabo-palestiniană în perioada ultimului secol de dominație otomană.
2. *Literary History of the United States: History*. Editors Robert E. Spiller, Willard Thorp, Thomas H. Johnson, Henry Seidel Canby, Richard M. Ludwig. London, The Macmillan Company, Collier – Macmillan Limited, 1969, p. 690.
3. *A Tale of Ten Cities. The Triple Ghetto in American Religious Life*. Edited by Eugene J. Lipman and Albert Vorspan. Union of American Hebrew Congregations. New York, U.S.A., 1962, Second Printing, p. 4.
4. Majoritatea coloniștilor care emigrează în America în această perioadă o vor face din cauza persecuțiilor religioase. Quakeri, puritani, evrei și oameni de alte confesiuni ajung aici pentru a pune bazele unor comunități care vor configura Statele Unite. Un fapt interesant care privește comunitatea evreiască a acestui secol al XVIII-lea este înființarea primei sinagogi din coloniile americane, eveniment petrecut pe 2 decembrie 1763 în Newport, Rhode Island – Sinagoga Touro –, aceasta fiind numită după Isaac Touro, primul său rabin. Viața comunitară evreiască din Newport datează încă din 1658, când 15 familii de evrei au debarcat aici pentru a pune bazele unei așezări.
5. Philip Roth, *Eli, the Fanatic* în vol. *Goodbye, Columbus and Five Short Stories*. Houghton Mifflin Company Boston, The Riverside Press Cambridge, 1959, p. 267.
6. Abraham Cahan, *The Russian Jew in America* în *Atlantic Monthly*, vol. LXXXII (July, 1898), p. 263–287.
7. Ronald Takaki, *A Different Mirror. A History of Multicultural America*. U.S.A., Little, Brown & Company, 1993, p. 280.
8. Ronald Takaki, *op. cit.*, p. 283.
9. Sondaj publicat de *New York Herald Tribune* pe 5 ianuarie 1959. (apud *A Tale of Ten Cities. The Triple Ghetto in American Religious Life, op. cit.*, p. 171).
10. Jacob Riis, *The Jews of New York*. În: *Review of Reviews* 13, 1896, p. 58–62.
11. *Introduction to American Studies*, edited by Malcolm Bradbury and Howard Temperley. London and New York, Longman, 1988, p. 135–136.
12. Irwing Howe. *World of Our Fathers*. U.S.A, Schocken Books, 1990, p. 585.
13. Harper's Magazine, CXXX (May, 1915), p. 957 – 958.
14. engl. orig. sweatshop.
15. engl. orig. “Dot’ sh a ‘kin’ a man I am!”
16. engl. orig. greenhorn = boboc, țângău; poreclă dată imigranților într-un mod depreciativ.
17. Abraham Cahan, *Yekl: A Tale of the New York Ghetto*. New York, D. Appleton and Company, 1896, p.2.
18. Abraham Cahan, *op. cit.*, p. 7.
19. Gitl, neștiind decât câteva cuvinte englezești, confundă pe „greenhorn” (=străin, venetic) cu „green” (=verde).
20. Abraham Cahan, *op. cit.*, p. 18.
21. Abraham Cahan, *The Rise of David Levinsky*. New York, Harper & Brothers, 1917, e-text, nepaginat, Cartea I „Home and School”, cap. I.
22. engl. orig. “from rags to riches”.
23. Abraham Cahan, *op. cit.*, Cartea a II-a „Enter Satan”, cap. II.

24. *Jewish-American Literature. An Anthology*. Edited by Abraham Chapman. A Mentor Book, New American Library, New York, 1974, p. 581.
25. Abraham Cahan, *op. cit.*, cartea a IX-a, „Căsătorie”, cap II.
26. Dan Grigorescu, *Romanul american al secolului XX*. București, Editura Saeculum I.O., 1999, p. 51–52.
27. Mary Antin, *The Promised Land*. Boston & New York, Houghton Mifflin Company, 1912, e-text, nepaginat.
28. Meyer Waxman. *A History of Jewish Literature*. Vol. IV. From 1880 to 1935. Part Two. New York–London, Thomas Yoseloff, 1960, p. 972.
29. Mary Antin, *op. cit.*, cap. I.
30. Mary Antin, *op. cit.*, cap. IX – „The Promised Land”.
31. Dan Grigorescu, *Literatura americană. Dicționar cronologic*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 328.
32. Meyer Waxman, *op. cit.*, p. 971.
33. Alice Kessler-Harris, *Introduction. The Open Cage: An Anzia Yezierska Collection*. New York, Persea Books, 1979, p. 5.
34. Gay Wilentz, *Cultural Mediation and the Immigrant Daughter: Anzia Yezierska's Bread Givers*. În: *Melus* 17. 3 (1991–1992), p. 39.
35. Christopher N. Okonkwo, *Of Repression, Assertion, and the Speakerly Dress: Anzia Yezierka's Salome of the Tenements*. În: *Melus*, Spring, 2000, p. 3.
36. A publicat *120 de milioane* (1939), schițe și poeme despre muncitorii americani, cum ar fi *Imn de luptă* (1936), *Să schimbăm lumea* (1937), *Omul găunos* (1941), precum și romanul *Evrei săraci* (1930).
37. *Casa cu multe ferestre. Critici marxiști americani*. Antologie, traducere, prefață și note de Dan Grigorescu. București, Editura Univers, 1981, p. 27.
38. Michael Gold, *Jews Without Money*. New York, Horace Liveright, 1930, p. 309.
39. Dan Grigorescu. *Romanul american al secolului XX*. București, Editura Saeculum I.O., 1999, p. 198.
40. Henry Roth. *Call It Sleep*. London, Michael Joseph, 1963, p. 408: „Ah, n-o face pe deșteptul! Cine ia ceva din câștiguri? Un dolar și șaiszeci și cinci ieri. Juma' de dolar și încă ceva – peste optzeci și cinci de cenți – duminică. Luni noaptea înapoi în atelierul de croitorie al lui Hymen, am jucat rummy și am câștigat doi dolari și șaptezeci de cenți. Ai fi murit să fi văzut asta! Și spuneam: Abe, dacă poți să-mi dai o grămadă de bani o să sfârșești făcând afaceri în pușcărie!”
41. Irwing Howe, *op. cit.*, p. 588.
42. Rachel Ertel, *op. cit.*, p. 128.
43. Daniel Fuchs, *Summer In Williamsburg, The Williamsburg Trilogy*. New York, Basic Books, 1961, p. 177.